

Rigets runer

Alle danske runeindskrifter er samlet i en online database, Danske Runeindskrifter, på websiden <http://runer.ku.dk>.

Arbejdet med en runeindskrift foregår i flere trin. Først skal der etableres en læsning af de enkelte runetegn, hvilket kan være mere eller mindre svært, afhængigt af indskriftens karakter og bevaringsgrad. Så laver man på baggrund af læsningen en translitteration, det vil sige, at man omsætter hver rune til det tilsvarende latinske bogstav. Denne translitteration står altid med **fede bogstaver**. Dernæst kan man lave en transskription eller normalisering, der er en form for lydret gengivelse af det enkelte ord, som er baseret på en generel standard for sproget i en given periode.

I jernalderen og middelalderen vil transskriptionen/normaliseringen ofte ligge tæt på translitterationen, men i vikingetiden, hvor der er få runer i alfabetet, kan transskriptionen/normaliseringen adskille sig væsentligt fra translitterationen og runeteksten. Når der står en * foran et ord, betyder det, at ordet ikke er belagt i kilderne, men er rekonstrueret ud fra den form, ordet fik i olddansk eller senere, og på baggrund af vores viden om de sproglige udviklinger, der skete fra jernalderen og fremefter.

Kong Harald bød gøre disse kumler

Den største runesten

Side 8

Ordet kuml oversættes normalt med mindesmærke. Det er uklart, hvad ordet egentlig dækker over, og det kan også have ændret sig over tid. En gennemgang af ordets betydning findes fx hos Jacobsen og Moltke 1942, 676-77 og Nielsen 1953.

Side 10 øverst

Det er omdiskuteret, om alle fire runesten nævner den samme Thyra. Imer 2016, Lerche Nielsen 2005 og Sawyer 2000 argumenterer for det. Sawyer 2000 tolker Thyra som Ravnunge-Tues hustru, hvilket Stoklund 2005 overbevisende har argumenteret imod.

Side 11 i billedteksten

Harald Blåtand havde – såvidt vi ved – ikke tilnavnet Blåtand i sin samtid. Tilnavnet Blåtand forekommer første gang i Roskildekrøniken fra ca. 1140, og det må sigte til, at kongen havde en blå eller sort tand. Se også danmarkshistorien.dk

Tilbage til jernalderen

Runerne og romerne

Om den romerske påvirkning af de barbariske områder, se fx Pauli Jensen 2008, Lund Hansen 1995, Pauli Jensen, Jørgensen og Lund Hansen 2003, Storgaard 2003, Stoklund 2003 og Imer 2007.

Side 17 øverst

Ang. tolkningen af indskriften på Vimose-kammen, se fx Krause og Jankuhn 1966, 63-64 og Seeold 1994.

Oprindelsen

Side 23 øverst ang. ordet rune og etymologi:

Etymologiske undersøgelser af ordet 'rune', se fx Barnes 2012, 1-2.

Side 23 nederst

Ang. runernes navne i manuskripter, se fx Barnes 2012, 157 og 159.

Side 24 første afsnit

Lydværdien for **algir y*, som her i bogen translittereres med **R**, er heftigt debatteret blandt forskere. I de allerældste runeindskrifter repræsenterede den formentlig en stemt s-lyd, og derfor kan man i anden litteratur se den translittereret med **Z**. I løbet af jernalderen skete der imidlertid nogle sproglige og lydige udviklinger, som bl.a. gjorde, at lydværdien for denne rune ændrede sig hen mod en mere r-agtig udtale. Vi ved ikke præcis, hvornår det skete, og som det er med så mange andre udviklinger, kan man heller ikke sætte et præcist årstal på. Se fx Imer 2015, Spurkland 2005 eller Barnes 2012.

Side 26 andet afsnit

Se fx Ong 1982 og Goody 1986.

Side 26 tredje afsnit

Spørgsmålet om identitet er behandlet af Kasper H. Andersen i hans ph.d.-afhandling. Se Andersen 2016.

De ældste runeindskrifter

Side 29 andet afsnit

Tolkningen af navnet Wagnijo og indskrifterne på lansespidsene er fx behandlet af Stoklund 1995 og Imer 2007.

Side 31 andet afsnit

Den latinske tekst lyder *barbara fraxeneis pingatur runa tabellis, quodque papyrus agit, virgula plana valet*. Flavus kendes ikke fra andre skriftlige kilder. Se Bæksted 1952, 54 og Düwel 2001, 203.

Side 31-32

Brakteaterne er udforsket gennem mange år. Se Axboe 2007 med yderligere henvisninger samt Barfoed Carlsen 2001 og 2009 for en analyse af brakteaternes kronologi.

Side 33 sidste afsnit

For tolkningen af navnet **houar** som den høje, se Imer 2015, 106 og Seebold 1998, 287-89. Tolkningen af ordet **undr** som skud eller spire er fremsat af Nedoma 2009.

Side 34 øverste afsnit

Der foregår en stor diskussion angående ordet **alu**. Nogle forskere mener, at det skal oversættes med øl, mens andre mener, det betyder beskyttelse eller jeg beskytter. Problemet er, at vi ikke ved, hvornår øl blev introduceret i forhistorien, og hvad man på det tidspunkt kaldte drikken. Der er omfattende litteratur om emnet, fx Krause og Jankuhn 1966, Høst 1986, Rooth 1926, Imer 2011 og Zimmermann 2015.

Læse- og skrivekyndighed

Side 36 første afsnit

De indskrifter, som omtaler det at skrive runerne, tyder på, at det var forbundet med høj anseelse at kunne skrive. Der var forskellige måder at omtale runeristningen på i jernalderen. Det mest almindelige var at bruge verbet **faihian* 'at male'. Det finder vi på nogle af brakteaterne og på de ældste runesten. Det kan sigte til, at runestenen blev malet

op, eller også var det simpelthen bare den måde, hvorpå man omtalte det at skrive. Der er i hvert fald ikke meget, der tyder på, at de bittesmå runer på brakteaterne efterfølgende blev malet op med farve. I sjældnere tilfælde brugte man verbet **writan* 'at skære/ridse', som modsvarer det moderne engelske ord *write*. Det var først i vikingetiden, man begyndte at bruge ordet *rīsta*, som betyder at ridse. Michell Waldispühl går i sin disputats tæt på den enkelte runerister og arbejder med, hvordan man kan se, om runeristeren er øvet eller ej, se Waldispühl 2013.

Side 36 sidste afsnit

Indskriften på spydskaftet fra Nydam er læst og tolket af Andreas Rau i samarbejde med Robert Nedoma, se Rau og Nedoma 2014.

Sprog og forandringer

Side 38 første afsnit

På runestenen i Myklebostad i Norge finder vi *Asugastir* 'gudegæst', på Berga-stenen i Sverige *Saligastir* 'salgæst', på Nydam-skaftet *Wagagastir* 'våggæst' eller 'bevægelsesgæsten' og endelig *Widugastir* 'skovgæst' på Sunde-stenen i Norge. Forleddet *widu-* genfindes i navnet *Widuhundar* 'skovhund' på pragtsmykket i Himlingøje. Personnavne i jernalderens runeindskrifter er behandlet af flere forskere, se fx Stoklund 1995, Peterson 2002 og Nedoma 2015. Jernalderens personnavne adskiller sig i høj grad fra vikingetidens personnavne, som er behandlet af Peterson 2007.

Side 38 sidste afsnit

Synkopen bestod i, at alle korte tryksvage vokaler faldt væk, så ordene blev en stavelse kortere. Ordet **horna* på urnordisk blev fx til *horn* på olddansk. Ved synkopen kunne den bortfaldne tryksvage vokal påvirke lydverdien af vokalen i den forudgående stavelse. Det gælder fx ordet *gastir*, som blev til *gæstr* på olddansk ved at den sidste vokal *i* havde påvirket den første vokal *a*, så den blev til en *æ*-lyd. Det kalder man *i*-omlyd. Og endelig kunne der opstå brydning af et ord, som bestod i, at en kort *e*-lyd i en trykstærk stavelse blev ændret under påvirkning af et *a* eller et *u* i en følgende tryksvag stavelse. Det gjaldt fx i ordet *bjør*', som på urnordisk hed **bernur* og udviklede sig til *björn* på olddansk, eller i ordet *hest*, som på urnordisk hed **ehwar* og udviklede sig til *iðr*. Samtidig faldt *j* bort i forlyd, fx i ordet *år*, som på urnordisk hed **jāra* og udviklede sig til **ār(a)*, og lidt senere

forsvandt også *w* foran *o*, *u* og *l*, så det urnordiske **wulaf_R* blev til **wul_fR* og senere *ul_fR*. Se Skautrup 1944, Karker 1993 og Hjort et al. 2016.

Vikingetidens runer

Skrift og samfund

Side 45 øverst

Selv om mange lyde blev dækket af en og samme rune, synes der endnu i vikingetidens begyndelse at have været så stor forskel på de to r-lyde, at de beholdt hver sit tegn. Runen 5 betegnede den rullende r-lyd, som i dag kendes i norsk og svensk, og y betegnede en anderledes r-lyd, en såkaldt palatal r-lyd, som måske lød nogenlunde ligesom *r'*et i det engelske ord *red*. Den forekom næsten kun i slutningen af ord. Man skelnede også mellem to a-lyde, det såkaldte orale *a* /*a*/ *æ*, som betegnede det flade *a*, og så det nasale *a* /*ã*/ », som vel blev udtalt nogenlunde som *a'*et i ordet *ankel*. Se fx Spurkland 2001 og Barnes 2012. For en indgående indføring i vikingetidens sprog, se Palm 2004.

Side 45 nederst

Forskerne diskuterer stadig forholdet mellem kortkvist- og langkvistruner, og om man overhovedet kan skelne mellem dem. Se fx Stoklund 2004, Barnes 2006 og Fridell 2011.

Indskrifterne

Side 46 andet afsnit

Der er et dragtspænde fra Viborg, et dragtspænde fra Duesminde på Lolland, en kam fra Århus, et knivskaft fra Lindholm Høje, en amulet fra Hemdrup ved Løgstør og en torshammer fra Købelev på Lolland. Og så er der en del indskrifter fra de tidlige byer, Ribe og Hedeby i Danmark. Se fx Moltke 1985 for en oversigt. Købelevhammeren er publiceret af Rasmussen, Pentz og Imer 2014.

Side 46 nederst og 47 øverst

Den oldislandske tekst i *Vølsungesagaen* lyder: "Regin kenndi honum iþrottir, tafl ok runar ok tungur margar at mela, sem þa var titt konungasonum." Se Bæksted 1952.

Side 49 andet afsnit

Forsa-ringen er behandlet af Stefan Brink 1996 og Källström 2010. Der har været tvivl om dateringen, men Källström har overbevisende argumenteret for, at den tilhører 900-tallet.

Runesten

Side 49 nederste afsnit

Her anvendes termen "runesten" om rejste stenmonumenter, som bærer en mindeindskrift. Det betyder, at middelalderens gravsten ikke regnes for at være runesten, selv om det er sten med runer. Der er i øvrigt en omfattende litteratur om især svenske runesten, men ikke særligt meget generaliserende. Se fx Källström 2007 med yderligere litteratur, Snæadal og Åhlén 2004 eller Jansson 1976.

Goden Roulv

Side 54 andet afsnit

I 700-tallet blev der rejst fire runesten, som havde forbindelse til goden Roulv. Stenene og deres nøjagtige fundomstændigheder er behandlet i Jacobsen og Moltke 1942. Ordet **nura** er ikke sikkert tolket. I nogle oversættelser opfatter man det som 'næsboernes'.

Runeristerne og uddøde ord

Side 57 sidste afsnit

Det er divergerende meninger om, hvad ordet thegn betyder. Her er det brugt om en mand med store jordbesiddelser, og som har været en ledende figur i lokalsamfundet. Se også Nielsen 1945, Jesch 2001, Strid 1987 og Sawyer 2000.

Side 58 andet afsnit

Anette Jensen 2008 har overbevisende argumenteret for at ordet ræte har forbindelse til dialektordet ræde – skræmsel eller skræmmevæsen.

Middelalderens skriftkultur

Bøger, bogstaver og runer

Side 65 første afsnit

Om forskellen på den førkristne religion og kristendommen, se fx Schjødt 2010.

Side 65 tredje afsnit

Om borgere og bymænd, se fx Poulsen 2010, 340.

Side 65 sidste afsnit

Den tidlige middelalders latinske skriftkultur er fx behandlet af Boje Mortensen 2007 og Damsgård Olsen 1984.

Side 66 tredje afsnit

Emnet runer og latin er fx behandlet hos Gustavson 1994.

Latin og gammeldansk

Side 67 sidste afsnit

For diplomernes vedkommende var sproget næsten udelukkende latin indtil 1371, hvor vi har det første diplom skrevet udelukkende på dansk, se Skautrup 1944, 205. Samtidig begyndte man at bruge dansk også i den verdslige administration og fra 1400-tallet også i de lavere instanser, se Albrectsen 2016, 94.

Side 68 tredje afsnit

Gunhild-korset er grundigt beskrevet og analyseret i Langberg 1982.

Stungne runer, lønruner og gyldental

Side 69 første afsnit

Lydværdien for **k**-runen kunne ændres til /g/ ved at prikke et lille hul på den, og lydværdien for **t**-runen kunne ændres til /d/ på samme måde. Man begyndte også i sen vikingetid eller tidlig middelalder at skelne mellem /a/ og /æ/ ved at forlænge bistaven på **a**-runen a til æ. Samme teknik brugte man lidt senere for at skelne mellem /o/ o og /ø/ ø. Igen var det de beslægtede lyde, der fik et ensartet grafisk udtryk. Den svenske forsker Svante Lagman har skrevet afhandling om de stungne runers anvendelse i svenske stenindskrifter, se Lagman 1990.

Side 71 andet afsnit

Indskriften blev længe opfattet som værende meningsløs, se Jacobsen og Moltke 1942, 486, men gåden er siden løst af Jonas Nordby (2015).

Runebreve, sex og sladder

Side 72 første afsnit

Grønlands runeindskrifter er indgående beskrevet i Imer 2017. Mange af byernes indskrifter er beskrevet af Aslak Liestøl i forskellige bøger og artikler, fx Liestøl 1968, 1974 og 1980.

Side 74 sidste afsnit

Norges ældste frierbrev er også beskrevet hos Liestøl 1968 og Spurkland 2001.

Side 77

Om handelsindskrifter, se fx Hagland 1994 eller Liestøl 1968 og 1974.

Side 78 sidste afsnit

Denne tolkning skyldes Karin Fjellhammer Seim, se Spurkland 2005, 194-95. En anden tolkning af ordet felleg er *ferligr*, som betyder grim eller forfærdelig. Det er også muligt, at der er et ordspil mellem de to betydninger *ferligr* og *féligr* – grim og skøn.

Side 79 andet afsnit

Indskrifterne fra Maeshowe er indgående beskrevet i Barnes 1994.

Kirkernes indskrifter

Side 80 andet afsnit

Runestenenes sekundære placering er blandt andet beskrevet i Gunhild Øeby Nielsens ph.d.-afhandling, der blev publiceret i 2007.

Side 82 tredje afsnit

De romanske gravsten er beskrevet i Løffler 1889.

Side 83 andet afsnit

Flere grupper af middelalderens runeindskrifter er beskrevet i Rikke Steenholt Olesens ph.d.-afhandling fra 2007, heriblandt røgelseskarrene. Angående indskrifternes formål, se også Kleivane 2018, 110-12.

Side 83 sidste afsnit

Om graffiti på væggene, se fx Kristel Zilmer 2016 og Champion 2015.

Side 84 tredje afsnit

Amuletten fra Romdrup er beskrevet hos Christiansen 1981.

Side 85 tredje afsnit

Ang. forskningen i blyamuletter, se Imer og Steenholt Olesen 2018.

Side 86 andet afsnit

Ang. indskriften på Ribe-kraniet, se Stoklund 2004.

Magiske runer

Side 87 første afsnit

Ang. renæssancens runeindskrifter, se Bæksted 1939, Hagland 2006 og Akhøj Nielsen 2007.

Side 88 øverst

Den oldislandske tekst i Egil Skallagrimssons saga lyder iflg. Bæksted 1952, 81:

Skalat maðr rúnar rísta,

nema ráða vel kunni,

þat verðr mǫrgum manni,

es of myrkvan staf villisk;

sák á telgðu talkni

tíu launstafi ristna,

þat hefr lauka lindi

langs ofrtrega fengit.

Runer i manuskripter

Side 89

Ang. runernes brug i manuskripter, se fx Bauer 2010 og 2018.

Runernes renæssance

Fra futhark til fodbold

Side 95 andet afsnit

Ang. dragtspændet fra Værløse, se Vang Petersen og Høstmark 2008 og Imer 2010.

Side 95-96

Om nazisternes brug af runer, se fx Düwel 2001.